

سُبْحَانَكَ
يَا كَرِيمُ
سُبْحَانَكَ
يَا كَرِيمُ

تسبيحات حضرت فاطمه زهراء (سلام الله عليها)

حضرت فاطمه علیها السلام فروغ جاودان رسول خدا و بزرگ بانوی زنان جهان^۱ که خانه او کانون عشق، پرستش و فضایل انسانی بود، تسبیح او نیز هدیه آسمانی و از برترین تسبیحات است. امامان معصوم علیهم السلام و فقیهان بزرگ، از فضیلت و والایی آن بسیار سخن گفته‌اند و آثار و برکات فراوانی برای آن برشمردند و آن را ذکر کثیر نامیدند،^۲ و از میان انبوهی از ذکرها و دعاها، تسبیح آن حضرت را به عنوان بهترین ذکر و تعقیبات نماز برگزیده‌اند.^۳

با تسبیح حضرت زهرا علیها السلام نماز با همه‌ی عظمتش اوج می‌یابد و آثار و برکاتش افزون و ثواب و پاداش آن نیز مضاعف می‌گردد؛ تا آنجا که امام صادق علیه السلام فرمود:
هر نمازی که با تسبیح فاطمه علیها السلام همراه گردد، نزد من محبوب‌تر از هزار نمازی است که بدون تسبیح خوانده شود.^۴

امام باقر علیه السلام نیز آن را بهترین هدیه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به دخترش می‌داند و می‌فرماید:

خداوند به چیزی برتر از تسبیح فاطمه علیها السلام عبادت نشده است و اگر چیزی بهتر از آن بود حتماً رسول خدا آن را به دخترش هدیه می‌داد.^۵
چه رازی در تسبیح آن حضرت نهفته است که بزرگان دین، این همه بر فضیلت آن تأکید فرموده‌اند؟ در حالی که تسبیحات و ذکرهای بسیاری در آموزه‌های دینی ما وارد شده که در نگاه اول مهم‌تر به نظر می‌رسند.

چرا این ذکر کوتاه، این همه مورد توجه ویژه ائمه مذهب تشیع قرار گرفته و نه تنها به عنوان تعقیب نماز، که وقت خوابیدن و هر زمان دیگری یک عمل ارزشمند و مستحب به شمار آمده و بر مداومت آن سفارش شده است؟

چنین به نظر می‌رسد که نام زهرا علیها السلام که ریشه‌ی عترت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم است و روح بزرگ او همسفر و همگام با روح مقدس امیرمؤمنان حضرت علی علیه السلام باید زنده و جاودان بماند تا آدمی با تسبیح آن حضرت با نخستین مدافع و قربانی حریم امامت و ولایت که روح قرآن و شریعت است، هم صدا گردد و در ساحل دریای بیکران کوثر، آرام گیرد تا ضمن تسبیح پروردگارش، غدیر خم و پیوند ناگسستنی قرآن و عترت پیامبر را زنده نگه دارد و روح تشنه‌ی خود را از سرچشمه زلال توحید ناب و امامت، که استمرار رسالت انبیا است، سیراب سازد.

۱. نك: علل الشرائع، ج ۱، ص ۱۸۲، باب العلة التي من أجلها سميت فاطمة علیها السلام محدثة، باب ۱۴۶.

۲. رك: وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۴۴۱-۴۴۳، أبواب التعقیب، باب ۸، ح ۱ و ۴ و ۵ و ۶.

۳. نك: العروة الوثقی، ج ۲، ص ۲۵۱، فصل في التعقیب.

۴. وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۴۴۳، أبواب التعقیب، باب ۹، ح ۲ «أبي خالد القمّاط قال: سمعتُ أبا عبد الله علیه السلام يقول: تسبیح فاطمة علیها السلام في كلِّ يومٍ في دبر كلِّ صلوة أحبُّ إليّ من صلوة ألف ركعة في كلِّ يومٍ».

۵. وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۴۴۳، أبواب التعقیب، باب ۹، ح ۱ «أبي جعفر علیه السلام قال: ما عبدة الله بشيء من التّخوید أفضل من تسبیح فاطمة علیها السلام و لو كان شيء أفضل منه لتخله رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فاطمة علیها السلام».

«تسبیح» در معانی گوناگونی به کار رفته است؛ به معنای گردش ستارگان در مدار خود، سرعت و حرکت کشتی‌ها، شتاب به سوی خدا، نور و وجه خدا، مواضع سجود، ذکر، دعا، نماز، خضوع در عبادت و ...
در قرآن، کلمه تسبیح و مشتقات آن ۹۲ بار در ۸۸ آیه شریفه تکرار و در همان مفاهیم لغوی و برخی مفاهیم دینی و شرعی به کار گرفته شده و به مفهوم عمومی عبادت آمده است.

(تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ)؛^۱ تسبیح‌گوی خدایند آسمان‌های هفت‌گانه و زمین و آنچه در آنهاست و هیچ موجودی در عالم نیست مگر آنکه خدا را می‌ستایند؛ اما شما تسبیح آنها را در نمی‌یابید.

«سَبِّح» که ریشه تسبیح است دارای دو اصل است: یکی از جنس عبادت و ذکر، که منزّه دانستن خداوند از هر کژی و کاستی، و دیگری از جنس تلاش و کوشش که مفهوم محوری و اصل واحد آن، حرکت در مسیر حق، بدون انحراف است.^۲

داستان تعلیم تسبیح صدیقه کبری (علیها السلام)

زندگی در خانه امیرمؤمنان و همسر فداکارش بر همدلی و همکاری استوار بود. امام باقر (علیها السلام) زندگی حضرت فاطمه (علیها السلام) را در خانه علی (علیها السلام) این گونه تصویر می‌کند:
إِنَّ فَاطِمَةَ (علیها السلام) صُمِنَتْ لِعَلِيٍّ (علیها السلام) عَمَلِ الْبَيْتِ وَالْعَجِينِ وَالْحَبْزِ وَ قَمِّ الْبَيْتِ وَ حَبْنِ لَهَا عَلِيٍّ (علیها السلام) مَا كَانَ خَلْفَ الْبَابِ نَقْلَ الْحَطَبِ وَ أَنْ يَجِيءَ بِالطَّعَامِ ...؛^۳ فاطمه (علیها السلام) در خانه علی (علیها السلام) متعهد شد که کارهای خانه و خمیر کردن و نان پختن و جارو کردن را انجام دهد، و علی (علیها السلام) پذیرفت که کارهای بیرون از خانه را به سامان رساند؛ یعنی هیزم آوردن و تهیه خوراک و غذا و ...
تقسیم کار در امور خانواده به زندگی نظم می‌بخشد و زمینه را برای آرامش و تربیت فرزندان، فراهم می‌سازد تا آنان نیز در کنار خانواده و از دوران کودکی، تقسیم کار و نظم در زندگی را آموخته و در آینده با همسرانشان نیز چنین کنند.
فاطمه (علیها السلام) که پاره تن رسول خدا بود،^۴ در خانه کار می‌کرد، با مَشْک آب می‌آورد، آرد آسیاب می‌کرد، غذا می‌پخت و خانه را تمیز و جارو می‌کرد به حدی که اثر بند مَشْک بر بدنش پیدا و دست‌هایش پینه بست و رنگ لباسش تغییر کرده بود. علی (علیها السلام) که سختی‌ها و رنج همسر گرامی‌اش را نظاره می‌کرد به فاطمه (علیها السلام) فرمود: «از پدر خادمی بخواه تا در کارهای منزل تو را یاری رساند».

۱. اسراء، آیه ۴۴.

۲. نك: دائرة المعارف تشيع، ج ۴، ص ۲۴۳.

۳. مستدرک الوسائل، ج ۱۳، ص ۲۵، كتاب التجاره، باب ۸، ح ۱۱.

۴. نك: بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۵۴، باب مناقبها وبعض أحوالها (علیها السلام)، ح ۴۸؛ «خرج النبي (صلی الله علیه و آله) و هو أخذ بيد فاطمة (علیها السلام)، فقال: من عرف هذه فقد عرفها و من لم يعرفها فهي فاطمة بنت محمد، و هي بضعة مني و هي قلبي و روعي التي بين جنبي، فمن آذاها فقد آذاني و من آذاني فقد آذى الله؛ پیامبر (صلی الله علیه و آله) روزی دست فاطمه (علیها السلام) را گرفتند و فرمودند: آیا او را می‌شناسید؟ او دختر محمد است. او پاره تن و قلب و روح من است. هر کس به او آزار رساند، در واقع مرا آزرده است و آزرده من هم، آزرده خداست».

فاطمه علیها السلام خدمت پیامبر رسید؛ اما آن روز نتوانست با پدر سخن بگوید. فردا پدر، خود به دیدار دختر می‌شتابد تا قصه حضورش، نزد پدر را از او بشنود. فاطمه باز هم خجالت کشید و چیزی نگفت. علی علیه السلام که نگران همسرش بود از رنج‌های فاطمه برای پیامبر سخن گفت و عرض کرد: «من به فاطمه گفتم نزد پدر برو و از ایشان بخواه خادمی به شما ببخشد تا در کارهای منزل به شما کمک نماید».

پیامبر فرمود: «آیا می‌خواهید به شما چیزی بیاموزم که بهتر از خادم باشد؟»
 آنگاه ذکری را که مشهور به تسبیح حضرت زهراست به دختر گرامی‌اش آموخت و فاطمه عرض کرد: «از خدا و رسولش راضی شدم»^۱.

در کتاب بحار الأنوار نیز آمده است که: علی علیه السلام فرمود:

برخی از پادشاهان به رسم هدیه، خادمانی نزد پیامبر صلی الله علیه و آله فرستادند و من به فاطمه علیها السلام گفتم: از رسول خدا صلی الله علیه و آله خادمی بخواید تا در خانه به شما یاری رساند، پیامبر صلی الله علیه و آله پس از درخواست حضرت، فرمود: ای فاطمه به تو چیزی خواهم داد که از خدمتکار و دنیا و از آنچه در آن است بهتر باشد؛ بعد از نماز سی و چهار بار **الله اکبر** بگو، و سی و سه مرتبه **الحمد لله**، و سی و سه بار **سبحان الله**^۲.

حضرت زهرا علیها السلام به این تسبیح پس از هر نماز مداومت می‌کرد تا اینکه به او منسوب گردید.

فاطمه علیها السلام ابتدا از پشم، رشته‌ای از تسبیح تابید و گره‌هایی در آن زد و با آن تسبیح را بجا می‌آورد؛ تا آنکه حضرت حمزه عموی بزرگوار پیامبر به شهادت رسید، حضرت زهرا از تربت قبر آن شهید والامقام، تسبیح ساخت و به ذکر تسبیحات می‌پرداخت.

۱. رك: من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۲۱۱، ح ۹۴۷؛ « وَ رَوَى أَنْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ (عَلِيًّا) قَالَ لِرَجُلٍ مِنْ بَنِي سَعْدِ: أَلَا أَعَدُّكَ عَنِّي وَعَنْ فَاطِمَةَ: أَنَّهَا كَانَتْ عِنْدِي فَاسْتَقْتُ بِالْقُرْبَةِ حَتَّى أَتَرَفِي فِي صَدْرِهَا وَطَحَنَتْ بِالرَّحَى حَتَّى مَجَلَّتْ يَدَاهَا وَ كَسَحَتْ الْبَيْتَ حَتَّى اغْبَرَّتْ ثِيَابَهَا وَأَوْقَدَتْ تَحْتَ الْقِدْرِ حَتَّى دَكِنَتْ ثِيَابَهَا فَأَصَابَهَا مِنْ ذَلِكَ ضَرْرٌ شَدِيدٌ، فَقُلْتُ لَهَا: لَوْ آتَيْتَ أَبَاكَ فَسَأَلْتَهُ خَادِمًا يَكْفِيكَ حَرًّا مَا آتَتْ فِيهِ مِنْ هَذَا الْعَمَلِ، فَأَتَتْ النَّبِيَّ (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) فَوَجَدَتْ عِنْدَهُ خَدَانًا فَاسْتَحْيَتْ فَأَنْصَرَفَتْ، فَعَلِمَ النَّبِيُّ (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) أَنَّهَا قَدْ جَاءَتْ لِحَاجَةٍ، فَعَدَا عَلَيْنًا وَ نَحْنُ فِي لِحَافِنَا، فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ فَسَكَتْنَا وَ اسْتَحْيَيْنَا لِمَكَانِنَا، ثُمَّ قَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ فَسَكَتْنَا، ثُمَّ قَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكُمْ فَحَشِينَا إِنْ لَمْ نَرُدَّ عَلَيْهِ أَنْ يَنْصَرَفَ وَ قَدْ كَانَ يَفْعَلُ ذَلِكَ فَيَسْلَمُ ثَلَاثًا فَإِنْ أَذِنَ لَهُ وَإِلَّا أَنْصَرَفَ، فَقُلْنَا: وَ عَلَيْكَ السَّلَامُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَدْخُلْ، فَدَخَلَ وَ جَلَسَ عِنْدَ رُءُوسِنَا، ثُمَّ قَالَ: يَا فَاطِمَةُ مَا كَانَتْ حَاجَتُكَ أَمْسَ عِنْدَ مُحَمَّدٍ، فَحَشِينَتْ إِنْ لَمْ نُجِئْهُ أَنْ يَقُومَ فَأَخْرَجَتْ رَأْسِي، فَقُلْتُ: أَنَا وَ اللَّهُ أَخَيْرُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ: إِنَّهَا اسْتَقْتُ بِالْقُرْبَةِ حَتَّى أَتَرَفِي فِي صَدْرِهَا وَ جَرَّتْ بِالرَّحَى حَتَّى مَجَلَّتْ يَدَاهَا وَ كَسَحَتْ الْبَيْتَ حَتَّى اغْبَرَّتْ ثِيَابَهَا وَأَوْقَدَتْ تَحْتَ الْقِدْرِ حَتَّى دَكِنَتْ ثِيَابَهَا، فَقُلْتُ لَهَا: لَوْ آتَيْتَ أَبَاكَ فَسَأَلْتَهُ خَادِمًا يَكْفِيكَ حَرًّا مَا آتَتْ فِيهِ مِنْ هَذَا الْعَمَلِ، قَالَ: أَفَلَا أَعْلَمُكُمْ مَا هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ مِنَ الْخَادِمِ، إِذَا أَخَذْتُمَا مَنَاكِمَا فَكَبِّرَا أَرْبَعًا وَ ثَلَاثِينَ تَكْبِيرَةً، وَ سَبِّحَا ثَلَاثًا وَ ثَلَاثِينَ تَسْبِيحَةً، وَ اِحْمَدَا ثَلَاثًا وَ ثَلَاثِينَ تَحْمِيدَةً، فَأَخْرَجَتْ فَاطِمَةَ (عَلِيًّا) رَأْسَهَا وَ قَالَتْ: رَضِيَتْ عَنِ اللَّهِ وَ عَنِ رَسُولِهِ، رَضِيَتْ عَنِ اللَّهِ وَ عَنِ رَسُولِهِ».

۲. دعائم الإسلام، ج ۱، ص ۱۶، باب ذكر الدعاء بعد الصلاة؛ و بحار الأنوار، ج ۲، ص ۳۳۶، باب تسبیح فاطمة (صلوات الله عليها) و فضله و أحكامه و آداب السبحة و إدارته، ح ۲۵؛ «عَنْ عَلِيٍّ (عَلِيًّا) أَنَّهُ قَالَ: أَهْدَى بَعْضُ مَوْلَىكَ الْأَعَاجِمِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ النَّبِيِّ (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) رَقِيمًا، فَقُلْتُ لِفَاطِمَةَ اسْتَحْدِمِي مِنْ رَسُولِ اللَّهِ خَادِمًا فَأَتَنَّهُ فَسَأَلْتُهُ ذَلِكَ - وَ ذَكَرَ الْحَدِيثَ بِطَوِيلِهِ اِحْتَصَرْتَاهُ نَحْنُ هَاهُنَا - فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ (صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ): يَا فَاطِمَةُ أُعْطِيكَ مَا هُوَ خَيْرٌ مِنْ ذَلِكَ تُكَبِّرِينَ اللَّهَ بَعْدَ كُلِّ صَلَاةٍ ثَلَاثًا وَ ثَلَاثِينَ تَكْبِيرَةً، وَ تُحْمَدِينَ اللَّهَ ثَلَاثًا وَ ثَلَاثِينَ تَحْمِيدَةً، وَ تُسَبِّحِينَ اللَّهَ ثَلَاثًا وَ ثَلَاثِينَ تَسْبِيحَةً...».

هنگامی که حضرت سیدالشهدا حسین بن علی علیه السلام به شهادت رسید سنت شد که از تربت قبر سیدالشهدا تسبیح سازند و با آن ذکر گویند.^۱

تسبیح حضرت زهرا جلوه‌ای از عبادت صدیقه طاهره علیها السلام

عبادت و بندگی خدا؛ هم هدف آفرینش است و هم شکرگزاری و سپاس بنده از خالق بی‌نیاز است. (وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ)^۲ با این همه، نفس عبادت، مقدمه و زمینه‌ای است برای تربیت تا در پرتو آن، انسان رشد و تعالی یابد و از بندگی غیرخدا آزاد و رها گردد. فاطمه علیها السلام با قلبی سرشار از عشق و ایمان، خدا را می‌پرستید و با او راز و نیاز می‌کرد.

رسول خدا صلی الله علیه و آله در وصف آن بانوی بزرگ چنین می‌گوید:

ایمان به خدا در اعماق روح فاطمه آن چنان نفوذ کرده است که برای عبادت پرورگارش، خود را از همه چیز فارغ می‌بیند.^۳

اما او که فرزند رسول خدایی بود که پدر مهربان و دلسوز امت بود و سرشار از عواطف انسانی، عواطفی که عشق‌ها و دوستی‌ها از آن برمی‌خیزد، از زهرای اطهر یک اینترگر بزرگ و دلپاخته انسان‌ها، به ویژه درماندگان ساخته بود. از غذای خود و همسر و کودکانش به گرسنگان می‌داد. حتی اگر چیزی در خانه نداشت لوازم ضروری خود را فرو می‌گذاشت تا غذایی برای نیازمندان آماده کند. در دعاها و راز و نیازش نیز چنین بود. همیشه به یاد مردم و برای نجات آنان و لغزش‌هایشان از خدا طلب عفو و گذشت می‌کرد. عشق به خدا و انسان، در وجود مقدّسش موج می‌زد.

فرزند عزیزش امام حسن علیه السلام در توصیف عبادت و شب زنده داری‌های مادرش چنین می‌فرماید:

شب جمعه بود مادرم را دیدم که در محراب ایستاده و همواره به رکوع و سجود مشغول است تا سپیده صبح آشکار گردید و می‌شنیدم که برای مردان و زنان مؤمن دعا می‌کرد و برای خود چیزی نمی‌خواست. پرسیدم چرا برای خودت از خدا چیزی طلب نمی‌کنی؟ پاسخ داد: الجار ثم الدار؛ اول همسایه بعد اهل خانه.^۴

۱. نك: وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۴۵۵، أبواب التعقیب، باب ۱۶، ح ۱؛ و مستدرک الوسائل، ج ۴، ص ۱۲، باب استحباب السجود علی تربة... و جواز التسبیح بها بالیسار، ح ۴۰۵۶؛ « فی مكارم الأخلاق قال: أن فاطمة بنت رسول الله صلی الله علیه و آله كانت سبحتها من خيوط صوف مفضل معقود عليه عدد التكبيرات فكانت عليها السلام تدبرها بيدها تكبر وتسبح، إلى أن قتل حمزة بن عبد المطلب (رضي الله عنه) سيد الشهداء، فاستعملت تربته وعملت التسبيح فاستعملها الناس، فلما قتل الحسين علیه السلام عدل إليه بالأمم فاستعملوا تربته لما فيها من الفضل والمزية».

۲. ذاریات، آیه ۵۶.

۳. مناقب آل ابی طالب، ج ۳، ص ۳۳۷؛ و بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۴۶؛ باب مناقبها و بعض أحوالها، ح ۴۴؛ «و قال في آخر الخبر: فتبسّم رسول الله صلی الله علیه و آله و قال: يا سلمان إن ابنتي فاطمة ملأ الله قلبها و جوارحها إيماناً إلى مشائخها».

۴. بحار الأنوار، ج ۴۳، ص ۸۲، باب سيرها و مكارم أخلاقها (صلوات الله عليها) و سير بعض خدمها، ح ۴۳؛ و وسائل الشیعه، ج ۷، ص ۱۱۳، أبواب الدعاء، باب ۴۲، ح ۷ و ۸؛ «عن الحسن قال: رأيت أمي فاطمة علیها السلام قامت في محرابها ليلة جمعتها فلم تزل راکعة ساجدة حتى انضح عمود الصبح، و سمعتها تدعو للمؤمنين و المؤمنات و تسميهم و تكبر الدعاء لهم، و لا تدعو لنفسها بشيء، فقالت لها: يا أمّاه! لم لا تدعون لنفسك كما تدعون لغيرك، فقالت: يا بني! الجار ثم الدار».

در دعایی دیگر به نقل از اسماء به پروردگارش چنین عرض می‌کند:

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِمُحَمَّدٍ الْمُصْطَفَى وَشَوْقِهِ إِلَيْهِ، وَبِعَلِيِّ عَلِيِّ الْمُتَرْضَى - وَحُزْنِهِ عَلِيَّ، وَ
بِالْحَسَنِ النَّجْتِيِّ وَبِكَاثِهِ عَلِيَّ، وَبِالْحَسَنِ الشَّهِيدِ وَكَاتِبِهِ عَلِيَّ، وَبِبَنَاتِي الْفَاطِمِيَّاتِ وَ
مَحْتَرَهُنَّ عَلِيَّ، إِنَّكَ تَرْحَمُ وَتَغْفِرُ لِلْغُصَاةِ مِنْ أُمَّةٍ نَحْنُ، وَتَدْخُلُهُمُ الْجَنَّةَ، إِنَّكَ أَكْرَمُ
الْمَسْئُولِينَ وَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ؛^۱ خداوندا به محمد مصطفی و اشتیاقی که به من
داشت، و به علی مرتضی و اندوهش بر من، و به حسن مجتبی و گریه او بر
من، و به حسین شهید و غصه‌های او بر من، ... از تو می‌خواهم که به
گناهکاران امت محمد رحم کنی و آنان را بیامرزی و در بهشت جایشان دهی
که تو مهربان‌ترین مهربانانی.

نگاه فاطمه علیها السلام به دین، جامع و عمیق بود. همچنانکه وجودش لبریز از عشق به خدا
بود. با تمام وجودش به مردم هم علاقه داشت. محبت او به افراد جامعه در حاشیه و
تشریفاتی نبود، بلکه در متن زندگی و عبادات و تهجد او جریان داشت و همیشه
فرجام نیک مردم، آرمان و آرزویش بود.

با این همه، تسبیح آن حضرت که هدیه و یادگار رسول خدا صلی الله علیه و آله بود، نزد صدیقی
ظاهره جایگاه ویژه‌ای داشت و به آن اهتمام می‌ورزید. هنگام نماز، خواب و در طول
روز و شب با آن، پروردگارش را می‌ستود و به تسبیح او می‌پرداخت و روح و جانش را
با یاد معبودش آرامش می‌بخشید.

این تسبیح آسمانی جلوه‌ای خاص در بین عبادات فاطمه علیها السلام پیدا کرد و او را جزو
ذاکرین بزرگ قرار داده است. با عنایت و مداومت زهرای مرضیه و تأکیدات ائمه
اطهار علیهم السلام، تسبیح آن حضرت از معروف‌ترین ذکرهای معتبر موجود در فرهنگ شیعی
به شمار آمد، و اگر گفته شود نام فاطمه و زهرا علیهم السلام جزو لاینفک کلمه تسبیح در آمده
است، گزاف نیست؛ به حدی که هرگاه واژه تسبیح بر زبان آید پیش از هر چیزی نام
حضرت زهرا و فاطمه علیهم السلام است که به ذهن خطور می‌کند و بر صحیفه‌ی دل
می‌درخشد.

طریقه گفتن تسبیح آن حضرت

یکی از اعمال مستحبی که تأکید زیادی به انجام آن شده، تعقیبات نماز است؛ یعنی
انسان، پس از نماز به ذکر و دعا مشغول شود و با اتمام سلام نماز، فوراً ارتباطش را با
خداوند قطع نکند.

در این زمینه ذکرها و دعاهای فراوانی وارد شده؛ اما تسبیح حضرت زهرا علیها السلام به عنوان
ذکر برتر برای تعقیب نمازها، در روایات گوناگون و نیز از سوی فقهای بزرگ، مورد تأکید
واقع شده و طریقه گفتن و تعداد آن نیز بیان شده است. امام صادق علیه السلام فرمود:

فِي تَسْبِيحِ فَاطِمَةَ (علیها السلام) تُبْدَأُ بِالتَّكْبِيرِ أَوْ بَعْدَهُ وَ ثَلَاثِينَ، ثُمَّ التَّحْمِيدُ ثَلَاثًا وَ ثَلَاثِينَ، ثُمَّ
التَّسْبِيحُ ثَلَاثًا وَ ثَلَاثِينَ؛^۲ تسبیح فاطمه این‌گونه گفته شود: ابتدا سی و چهار بار
«الله اکبر» بعد سی و سه مرتبه «الحمد لله» و سپس سی و سه مرتبه «سبحان
الله».

۱. عوالم العلوم و المعارف و الأحوال، ج ۱۱، ص ۸۹۱؛ «قَالَتْ أَسْمَاءُ: قَرَأْتُهَا رَافِعَةً يَدَهَا إِلَى السَّمَاءِ، وَ هِيَ
تَقُولُ: أَسْمَاءُ مِي گويد: حضرت فاطمه را دیدم که دست‌هایش را به سوی آسمان گرفته و عرضه
می‌دارد».

۲. وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۴۴۴، أبواب التعقیب، باب ۱۰، ح ۲.

نظر مشهور فقهای شیعه و حضرت آیت الله العظمی صانعی^۱ نیز به همین ترتیب است و بیشتر روایات هم بر این ترتیب دلالت دارد.

مستحب است برای گفتن تسبیحات حضرت فاطمه (علیها السلام) از رشته تسبیح تُربت سیدالشهدا استفاده گردد. در روایات هم آمده است: اگر ذکر یا استغفار با تسبیح تُربت امام حسین (علیه السلام) گفته شود، برابر است با هفتاد ذکر که با چیز دیگر گفته می‌شود.^۲ و حتی اگر کسی آن را در دست بگیرد و ذکر تسبیح را فراموش کند، ثواب تسبیح برای او نوشته می‌شود.^۳ غیر از تُربت شریف قبر سیدالشهدا تسبیح با انگشتان دست، از چیزهای دیگر افضل است؛ چرا که اعضا و جوارح انسان در روز قیامت، مورد سؤال و بازخواست قرار می‌گیرند و شهادت خواهند داد.^۴

تسبیح حضرت زهرا (علیها السلام) فی نفسه مستحب است و اختصاص به مورد یا زمان معین ندارد؛ یعنی بعد از نمازهای واجب، نافله، وقت خوابیدن و در هر ساعتی از روز و شب مستحب است^۵ و در تعقیب نماز تأکید بیشتری به انجام آن شده است.

تعداد تسبیح مجموعاً صد ذکر است و اگر کسی شک کند در عدد «الله اکبر» یا «الحمد لله» یا «سبحان الله» در صورتی که هنوز آن ذکر را تمام نکرده باشد، بنا را بر عدد کم بگذارد و بقیه را بگوید، و اگر آن ذکر تمام شده باشد، بنا را بر اتیان و انجام آن بگذارد و اگر زیادتز از عدد آن آورده، مبنا را بر همان تعداد واقعی گذاشته و از زاید بر آن دست بردارد.^۶

شرایط و قیود تسبیح

توجه و حضور قلب

یکی از شرایط مهم و اساسی و مؤثر در عبادات، توجه و حضور قلب است و بی‌توجهی و غفلت نیز، از آفات و آسیب‌های جدی است که عمل عبادی را بی‌خاصیت و از اثر تهی می‌سازد.

تسبیح حضرت زهرا (علیها السلام) هم مانند سایر عبادات، آدابی دارد که باید به آن اهتمام ورزید و بر مداومت آن کوشا بود. هنگام ذکر، حقیقت تسبیح و تکبیر و تحمید را از قلب خود بگذرانند. قدری تفکر کند و خود را در محضر پروردگارش ببیند. تسبیح را با تکلف انجام ندهد بلکه با عشق و علاقه پیگیری نماید و با حضور قلب که روح و جان عبادت است؛ فارغ از همه‌ی امور دیگر به تسبیح پروردگارش بپردازد تا آثار و برکات آن در او تجلی پیدا کند.

۱. ر.ک: العروة الوثقی، ج ۲، ص ۲۵۱، فصل فی التعقیب.

۲. وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۴۵۶، أبواب التعقیب، باب ۱۶، ح ۷؛ «عَنْ الصَّادِقِ (علیه السلام): أَنْ مَنْ أَدَارَ الْحَجَرَ مِنْ تُرْبَةِ الْحُسَيْنِ (علیه السلام) فَاسْتَغْفَرَ بِهِ مَرَّةً وَاحِدَةً كَتَبَ اللَّهُ لَهُ سَبْعِينَ مَرَّةً».

۳. نك: مستدرک الوسائل، ج ۴، ص ۱۳، كتاب الصلاة، أبواب ما یسجد علیه، باب ۹، ح ۴.

۴. نك: من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۱۷۴؛ ذیل ح ۸۲۵؛ و مجمع الفائدة والبرهان، ج ۲، ص ۳۱۳؛ « قَالَ (علیه السلام): السُّجُودُ عَلَى طِينِ قَبْرِ الْحُسَيْنِ (علیه السلام) يُنَوِّرُ إِلَى الْأَرْضِ السَّابِعَةِ، وَمَنْ كَانَ مَعَهُ سُبْحَةٌ مِنْ طِينِ قَبْرِ الْحُسَيْنِ (علیه السلام) كُتِبَ مَسْبُحاً وَإِنْ لَمْ يُسَّحْ بِهَا، وَالتَّسْبِيحُ بِالْأَصَابِعِ أَفْضَلُ مِنْهُ بِغَيْرِهَا، لِأَنَّهَا مَسْئُولَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ».

۵. نك: العروة الوثقی، ج ۲، ص ۲۵۱، فصل فی التعقیب.

۶. نك: العروة الوثقی، ج ۲، ص ۲۵۲، مسأله ۱۹ و ۲۰.

مداومت و استواری

نکته دیگری که باید به آن پرداخت و از شرایط مهم تأثیر ذکر و دعا است، استمرار و استواری در انجام آن است که این امر، سخت‌تر از اصل ذکر است. امام باقر علیه السلام فرمود:

محبوب‌ترین اعمال نزد خدای عزوجلّ عملی است که بنده آن را ادامه دهد، اگر چه اندک باشد.^۱

ذکر تسبیح بدون وقفه

قبل از آنکه نمازگزار، از حالت تشهد و سلام خارج گردد و به کار دیگری خود را مشغول نماید، ذکر تسبیح را بجا آورد. امام صادق علیه السلام فرمود:

مَنْ سَبَّحَ تَسْبِيحَ فَاطِمَةَ عليها السلام قَبْلَ أَنْ يَتَّيَّنَ رَجُلَهُ مِنْ صَلَاةِ الْفَرِيضَةِ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ، وَيُبْدَأُ بِالتَّكْبِيرِ؛^۲ کسی که در نماز واجب، پس از سلام نماز و قبل از حرکت از محلّ نماز، تسبیح حضرت فاطمه علیها السلام بگوید، خداوند او را می‌آمرزد. و باید تسبیح را با «الله اکبر» آغاز کند.

پی در پی و رعایت موالات در تسبیح

از شرایط دیگر این تسبیح، پی‌وقفه و پشت سرهم گفتن ذکر است؛ با سخن گفتن و امور دیگر، بین آنها فاصله نیندازد. در روایت آمده است که امام صادق علیه السلام نیز این تسبیح را متصل انجام می‌داد:

أَنَّهُ كَانَ يُسَبِّحُ تَسْبِيحَ فَاطِمَةَ عليها السلام فَيَصِلُهُ وَ لَا يَفْطَعُهُ؛^۳ امام صادق علیه السلام تسبیح فاطمه علیها السلام را پیوسته و متصل انجام می‌داد و آن را با امور دیگر قطع نمی‌کرد.

یعنی نشستن در تعقیب برای گفتن ذکر تسبیح، با نشستن در تشهد و سلام متصل گردد و به همان شکل که رو به قبله نشسته است باقی بماند و در بین تعقیب حرف نزند و به اطراف نگاه نکند.

برخی از آثار و پیامدهای تسبیح حضرت زهرا علیها السلام

آموزش گناهان

امام صادق علیه السلام فرمود:

مَنْ سَبَّحَ تَسْبِيحَ فَاطِمَةَ الزَّهْرَاءِ عليها السلام فِي ذِكْرِ الْفَرِيضَةِ قَبْلَ أَنْ يَتَّيَّنَ رَجُلِيهِ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ؛^۴ کسی که تسبیح فاطمه علیها السلام را بگوید قبل از آنکه از حالت نمازگزار خارج شود، خداوند او را می‌آمرزد.

جوهر اصلی دین، فرمانبری و اطاعت از خداست و ماهیت بی‌دینی، عصیان و نافرمانی از دستورات الهی و سر به فرمان شیطان و هوای نفس داشتن است. انسان،

۱. الکافی، ج ۳، ص ۲۷۴، باب المواقیف أولها و آخرها و أفضلها، ح ۸؛ و وسائل الشیعه، ج ۴، ص ۱۲۱، أبواب المواقیف، باب ۳، ح ۱۰؛ « قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام : ... وَ أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ مَا دَاوَمَ عَلَيْهِ الْعَبْدُ وَ إِنْ قَلَّ ».

۲. وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۴۳۹، أبواب التعقیب، باب ۷، ح ۱.

۳. وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۴۶۳، أبواب التعقیب، باب ۲۱، ح ۱.

۴. وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۴۴۰، أبواب التعقیب، باب ۷، ح ۴.

همیشه در معرض لغزش است و اگر در ادامه زندگی، لطف و عنایت پروردگارش را در نیابد نومیدی بر او چیره می‌گردد و نور امید و رهایی از بند گناهان در او به خاموشی می‌گراید و جرأت گناه در او فزونی می‌یابد؛ اما او که هستی‌بخش و مهربان است و به بندگانش عشق می‌ورزد، هرگز بندگان خاطی خود را تنها نمی‌گذارد و به هر بهانه‌ای و حتی اندک اطاعتی، از او می‌گذرد و سایه رحمت و مغفرتش را بر آنان می‌گستراند.

آرامش دل‌ها با تسبیح حضرت زهرا علیها السلام

انسان اگر چه در طول تاریخ پُر فراز و نشیب خود، بر بعضی از مشکلات و موانع فایق آمده؛ اما در برخی از ابعاد دیگر زندگی توفیقی نیافته است. آرامش و معنویت، ارزش‌های دینی و انسانی که مهم‌ترین نیاز بشر بوده قربانی مطامع سیاسی و اقتصادی شده و از متن زندگی در حاشیه قرار گرفته است.

زیاده خواهی‌های بی‌حد و حصر که تخریب محیط زیست، فقر و تبعیض و بی‌عدالتی را در پی داشته او را لب پرتگاه نیستی کشانده است. افسردگی و مشکلات روحی، زندگی را تلخ و سرد و بی‌روح و از درون تهی نموده است. پناه بردن به مواد مخدر و داروهای گوناگون و مذاهب و عرفان ساختگی و جعلی هم سرابی بیش نبوده، نه تنها آرامشی در پی نداشته و رنج‌های او التیامی نیافت، که بر گرفتاری و دردهای او افزوده است.

(وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا)؛^۱ کسی که از یاد من غافل و روی

گردان شود زندگی سخت و پُرمخاطره خواهد داشت.

انسان از اصل و ریشه خود دور افتاده است. باید به ندای فطرت خود پاسخ گوید و نگاه دیگری به زندگی بیفکند. آنچه را که پیرامون خود می‌بیند؛ نشانه‌های زیبایی، علم، قدرت و رحمت، همه را از خداوند بداند و یاد او را زنده کند. با ذکر و تسبیحات وارده، به ویژه تسبیح حضرت زهرا علیها السلام در موقع کار، وقت استراحت و در طول روز و شب، ارتباط خود را با پروردگارش تقویت نماید.

(أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ)؛^۲ با یاد خدا دل‌ها آرامش می‌یابد.

(فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ)؛^۳ مرا یاد کنید تا من هم به یاد شما باشم.

(ادْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا)؛^۴ خدا را زیاد یاد کنید.

انسان با یاد و حضور خدا در عرصه زندگی‌اش شخصیت پیدا می‌کند، خود را نیرومند می‌یابد، حس رضایت‌مندی و آرامش از درون او موج می‌زند. کسی که ذاکر خدای قادر متعال است و با تسبیح زهرا علیها السلام اطهر، همسر شایسته امیرمؤمنان علیه السلام و مادر امامان علیهم السلام به تقدیس و تنزیه خداوند می‌پردازد، خدای بزرگ و آگاه و مهربان هم به یاد بنده شاکرش خواهد بود و او را از نعمت حیات بخش و امید آفرین آرامش، برخوردار می‌گرداند.

دوری از شیطان و رضایت خداوند

امام باقر علیه السلام می‌فرماید:

۱. طه، آیه ۱۲۴.

۲. رعد، آیه ۲۸.

۳. بقره، آیه ۱۵۲.

۴. احزاب، آیه ۴۱.

مَنْ سَبَّحَ تَسْبِيحَ فَاطِمَةَ (عَلَيْهَا السَّلَامُ)، ثُمَّ اسْتَعْفَرَ عُفْرَةَ، وَهِيَ مَائَةٌ بِاللِّسَانِ، وَالْمَغْفِرَةُ فِي الْمِيزَانِ، وَ تَطْرُدُ الشَّيْطَانَ، وَتُرِيحُ الرُّوحَانَ؛^۱ هر که تسبیح فاطمه (علیها السلام) گوید و از خداوند آمرزش بخواهد، خداوند او را می‌آمرزد و آن بر زبان صد است و در میزان هزار، شیطان را از خود دور می‌کند و خدا را خشنود می‌سازد. شیطان، همیشه در کمین انسان و دشمن قسم خورده و آشکار اوست.^۲ به زشتی‌ها فرمان می‌دهد^۳ و از گناهانش شادمان می‌گردد هر چند خطاهایش ناچیز و کوچک پنداشته شود. با تسبیح حضرت زهرا (علیها السلام) و مداومت بر آن، خداوند قادر متعال، راه‌های نفوذ شیطان را بسته و از بنده‌اش که همواره به یاد اوست، راضی و خشنود می‌گردد.

حسن عاقبت

امام صادق (علیه السلام) فرمود:

يَا أَبَاهِرُونَ! إِنْ تَأْمُرُ صِبْيَانَنَا بِتَسْبِيحِ فَاطِمَةَ (عَلَيْهَا السَّلَامُ)، كَمَا تَأْمُرُهُمُ بِالصَّلَاةِ وَالزُّمَةِ، فَإِنَّهُ لَا يَلْزِمُهُ عَيْبٌ فَشَقِيٌّ؛^۴ ای اباهارون! ما تسبیح فاطمه (علیها السلام) را به کودکان خود امر می‌کنیم، همان‌طور که نماز خواندن را به آنها فرمان می‌دهیم؛ پس بر انجام آن استوار باش، و بنده‌ای که آن را ترک ننماید، دچار بدبختی و سوء عاقبت نمی‌گردد. در این حدیث شریف، دو نکته مورد توجه قرار گرفته و بر آن تأکید شده است: (۱) همان‌طور که باید به واجبات اهمیت داد به مستحبات نیز باید توجه کرد و در این امور، والدین از فرزندان خود غافل نشوند و آنها را نیز با خود همراه نمایند و سعی کنند فرزندان با مستحبات دینی مأنوس شوند.

(۲) اینکه با تسبیح آن حضرت (علیها السلام)، انسان از شقاوت و بدبختی فاصله می‌گیرد. این امر زمانی تحقق می‌یابد که این ذکر، دوام داشته باشد و بر آن مواظبت پیدا شود، خدا را به زبان یاد کند و در قلب به او توجه کند تا انوار عظمت پروردگار، در وجودش تجلی یابد و زمینه حسن عاقبت که همیشه یکی از دغدغه‌های انسان بوده، فراهم آید تا بتواند با قلبی آرام و خاطری آسوده این جهان را با همه‌ی دلبستگی‌هایش ترک نماید و چشم از جهان فرو بندد.

تسبیح فاطمه (علیها السلام) برای محفوظ ماندن از خطرات

امام صادق (علیه السلام) فرمود: «دو برادر، خدمت پیامبر رسیدند و عرض کردند: برای تجارت، عازم شام هستیم، به ما چیزی بیاموزید تا از خطرات، محفوظ بمانیم. رسول خدا فرمودند: وقتی به کاروانسرا رفتید و نماز عشا را به جا آورید، تسبیح فاطمه (علیها السلام) و آیت الکرسی را بخوانید تا صبح از هر خطری محفوظ خواهید بود. در بین راه عده‌ای دزد آنها را تعقیب کردند. وقتی که آن دو برادر به کاروانسرا رسیدند، دزدان، غلام خود را مأمور کردند که تا از حال این دو برادر آگاه شود که آیا خوابند یا بیدار؟ آن دو تاجر که آیت الکرسی و تسبیح حضرت زهرا (علیها السلام) را طبق دستور پیامبر (صلی الله علیه و آله) خوانده بودند به بستر خواب رفتند و در و دیوار بر آنها احاطه شده بود و هر چه غلام جستجو کرد کسی را ندید. برگشت و ماجرا را گزارش کرد. دزدها حرف

۱. وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۴۴۲، أبواب التعقیب، باب ۸، ح ۳.

۲. نك: یس، آیه ۶۰.

۳. نك: بقره، آیه ۱۶۹.

۴. وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۴۴۱، أبواب التعقیب، باب ۸، ح ۲.

مأمورشان را باور نکردند و او را متهم به دروغ و ترس نمودند و خودشان موضوع را پیگیری کردند. آنها هم نه چیزی دیدند و نه چیزی شنیدند و دست خالی برگشتند. صبح که آفتاب برآمد در همانجا دو برادر تاجر را دیدند؛ از آنها پرسیدند که شب کجا بودید؟ گفتند: ما همین جا در کاروانسرا بودیم. دزدان گفتند: به خدا قسم ما شب آمدیم به اینجا و چیزی جز در و دیوار ندیدیم، بگوئید قضیه چیست؟ گفتند: ما قبل از سفر نزد پیامبر ﷺ رفتیم و از او خواستیم چیزی به ما بیاموزد تا از خطرات در امان بمانیم. آن حضرت به ما توصیه کردند که آیت الکرسی و تسبیح حضرت زهرا (ع) را بخوانیم و ما هم به دستور رسول خدا عمل کردیم. دزدها گفتند: به خدا قسم ما دیگر به دنبال شما نخواهیم آمد و با خواندن این دستور هرگز بر شما مسلط نخواهیم شد»^۱.

۱. المحاسن، ج ۲، ص ۳۶۸؛ «عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَالَ: أَتَى أَخُوَانِ رَسُولِ اللَّهِ فَقَالَا: إِنَّا نُرِيدُ الشَّامَ فِي تِجَارَةٍ فَعَلِمْنَا مَا نَقُولُ، فَقَالَ: نَعَمْ، إِذَا أُوْتِمْنَا إِلَى الْمَنْزِلِ فَصَلِّبَا الْعِشَاءَ الْآخِرَةَ، فَإِذَا وَضَعَ أَحَدُكُمَا جَنْبَهُ عَلَى فِرَاشِهِ بَعْدَ الصَّلَاةِ فَلْيَسْبِحْ تَسْبِيحَ فَاطِمَةَ الزَّهْرَاءِ (ع)، ثُمَّ الْبُقْرَةَ آيَةَ الْكُرْسِيِّ، فَإِنَّهُ مَحْفُوظٌ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى يُصْبِحَ، وَإِنْ لُصِصَا بَعْضُهُمَا حَتَّى إِذَا نَزَلَا بَعَثُوا غُلَامًا لَهُمْ يَنْظُرُ كَيْفَ خَالَهُمَا تَامًا أَمْ مُسْتَيْقِظِينَ، فَانْتَهَى الْعُلَامُ إِلَيْهِمَا وَقَدْ وَضَعَ أَحَدُهُمَا جَنْبَهُ عَلَى فِرَاشِهِ وَقَرَأَ آيَةَ الْكُرْسِيِّ وَسَبَّحَ تَسْبِيحَ فَاطِمَةَ الزَّهْرَاءِ (ع) قَالَ: فَإِذَا عَلِيَهُمَا حَايِطَانِ مَيْتَانِ، فَبِجَاءِ الْعُلَامِ فَطَافَ بِهِمَا فَلَمَّا دَارَ لَمْ يَرَ إِلَّا الْحَايِطَيْنِ مَيْتَيْنِ، فَقَالُوا لَهُ: أَخْرَاكَ اللَّهُ، لَقَدْ كَذَّبْتَ بَلْ صَعَفْتَ وَجِئْتَ، فَقَامُوا فَظَنُّوا فَلَمْ يَجِدُوا إِلَّا الْحَايِطَيْنِ، فَدَارُوا بِالْحَايِطَيْنِ فَلَمْ يَسْمَعُوا وَ لَمْ يَرَوْا إِنْسَانًا، فَأَنْصَرَفُوا إِلَى مَنَارِلِهِمْ، فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْعَدْرِ جَاءُوا إِلَيْهِمَا فَقَالُوا: أَيْنَ كُنْتُمْ؟ فَقَالَا: مَا كُنَّا إِلَّا هَاهُنَا وَمَا بَرَحْنَا، فَقَالُوا: وَاللَّهِ لَقَدْ جِئْنَا وَمَا رَأَيْنَا إِلَّا الْحَايِطَيْنِ مَيْتَيْنِ، فَحَدَّثُونَا مَا قِصَّتْكُمْ؟ قَالَا: أَتَيْنَا رَسُولَ اللَّهِ (ﷺ) فَسَأَلْنَاهُ أَنْ يُعَلِّمَنَا، فَعَلَّمَنَا آيَةَ الْكُرْسِيِّ وَ تَسْبِيحَ فَاطِمَةَ الزَّهْرَاءِ (ع)، فَقُلْنَا، فَقَالُوا: انْطَلِقُوا لَأَ وَاللَّهِ مَا تَتَّبِعُكُمْ أَبَدًا، وَ لَأَ يَقْدِرُ عَلَيْكُمْ لَوْ أَبَدًا بَعْدَ هَذَا الْكَلَامِ».

دفاتر

حضرت آية الله العظمى صانعي مدظله العالی

نشانی: قم، بلوار شهید محمد منتظری، کوچه هشتم، پلاک ۴
تلفن: ۳۷۷۴۴۷۶۷ / ۳۷۷۴۴۰۱۰ / ۳۷۷۴۴۰۰۹ (۰۲۵)
۳۷۸۳۱۶۶۰ / ۳۷۸۳۱۶۶۱ / ۳۷۸۳۱۶۶۲
نمبر: ۳۷۷۳۵۰۸۰ (۰۲۵)

دفاتر تهران

– کارگر جنوبی: تلفن: ۵-۱-۶۶۵۶۴۰۰۱ (۰۲۱) / ۶۶۴۰۹۲۷۸ (۰۲۱)
– پاسداران: تلفن: ۲۲۸۸۵۳۰۰ / ۲۲۸۸۴۶۰۰ / ۲۲۷۶۸۱۸۱ / ۲۲۸۸۴۶۰۰ / ۲۲۸۸۵۳۰۰ (۰۲۱)
– شهرک غرب: تلفن: ۸۸۵۸۳۴۱۵ / ۸۸۵۸۳۴۲۵ / ۸۸۵۸۲۶۹۷ / ۸۸۵۸۲۶۹۷ (۰۲۱)
دفتر مشهد: تلفن: ۳۲۲۵۱۱۵۲ / ۳۲۲۲۲۲۷۷ / ۳۲۲۱۰۰۰۲ / ۳۲۲۲۰۳۲۴ (۰۵۱)
دفتر اصفهان: تلفن: ۲-۳۴۴۹۷۶۶۰ / ۳۴۴۹۳۳۹۱ (۰۳۱)
دفتر اصفهان (۲): تلفن: ۳۶۲۸۱۹۱۷ / ۳۶۲۷۱۰۹۳ (۰۳۱)
دفتر اصفهان (۳): تلفن: ۴۲۶۲۱۱۷۳ / ۴۲۶۱۶۵۵۱ (۰۳۱)
دفتر شیراز: تلفن: ۳۲۲۴۳۳۳۴ / ۳۲۲۴۳۴۹۸ / ۳۲۲۲۲۲۹۴ / ۳۲۲۲۶۷۰۰ (۰۷۱)
دفتر اراک: تلفن: ۳۲۲۷۲۳۰۰ / ۳۲۲۷۲۲۰۰ / ۳۲۲۵۹۷۷۷ (۰۸۶)
دفتر تبریز: تلفن: ۳۵۲۶۶۶۲۶ / ۳۵۲۲۲۰۲۳ / ۳۵۲۵۲۷۷۴ (۰۴۱)
دفتر گرگان: تلفن: ۳۲۲۳۳۲۷۰ / ۳۲۳۳۲۲۷۰ (۰۱۷)
پاسخگویی به مسائل حج: تلفن: ۲-۳۷۸۳۱۶۶۰ (۰۲۵) / همراه: ۰۹۱۲۲۵۱۰۰۰۷

آدرس اینترنت: www.saanei.org
پاسخ به استفتائات: Istifta@saanei.org
تماس با دفتر معظم له: Saanei@saanei.org
تهیه کتاب: Info@saanei.org
سرویس پیام کوتاه: ۳۰۰۰۷۹۶۰